ੴ ਸਤਿਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ॥

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਅੰਤਲੀ

ਰਾਗ-ਮਾਲਾ

ਲੇਖਕ :-

ਰਤਨ ਸਿੰਘ, ਬੀ: ਏ:, ਬੀ: ਟੀ:, ਗਿਆਨੀ ।

www.PYAREJEEO.org

ਇਕ ਬੇਨਤੀ

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਅੰਤਲੀ ਰਾਗ-ਮਾਲਾ ਬਾਰੇ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਵਿੱਚ ਕਾਫੀ ਲੰਬੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਆਪਸ ਵਿੱਚ ਮੱਤ-ਭੇਦ ਚਲਦੇ ਆ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਸ ਵਿਸ਼ੇ ਨੂੰ ਆਮ ਸੰਗਤਾਂ ਵਿੱਚ ਬਹਿਸ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਬਣਨ ਤੋਂ ਰੋਕਣ ਲਈ ਪੰਥ ਪ੍ਰਵਾਣਤ " ਰਹਿਤ ਮਰਯਾਦਾ " ਵਿੱਚ ਸਾਫ਼ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਫ਼ੈਸਲਾ ਦਿੱਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ । ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਕੁੱਝ ਸੱਜਣ ਸਮੇਂ ਸਮੇਂ ਇਸ ਦੇ ਹੱਕ ਜਾਂ ਵਿਰੋਧ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਹੀ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਖੋਜ ਪੱਖੋਂ, ਉਸਾਰੂ ਵਿਚਾਰ ਹਮੇਸ਼ਾ ਹੀ ਲਾਹੇਵੰਦ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਕਈ ਵਾਰ ਕੁੱਝ ਸੱਜਣ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਠੋਸ ਦਲੀਲ ਦੇ ਹੀ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰ ਸੰਗਤਾਂ ਤੇ ਠੋਸਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਦੇ ਹਨ ਜੋ ਹਰਗਿਜ਼ ਹੀ ਯੋਗ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਸੰਕੋਚ ਕਰਨਾ ਹੀ ਲੋੜੀਂਦਾ ਹੈ।

ਇੰਗਲੈਂਡ ਵਿੱਚ ਪਿੱਛਲੇ ਕੁੱਝ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਇੱਕ ਕਿਤਾਬਚਾ ਕਿਸੇ ਸੰਤ ਟਹਿਲ ਸਿੰਘ ਦਾ ਲਿਖਿਆ ਤੇ 1908 ਈ: ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ ਹੋਇਆ ਦੁਬਾਰਾ ਛਪਾ ਕੇ ਵੰਡਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਲੇਖਕ ਨੇ " ਗੁਰ ਗਿਰਾ ਰਾਗਮਾਲਾ ਮੰਡਨ ਪ੍ਰਬੋਧ ਗ੍ਰੰਥ " ਦੇ ਸਿਰਲੇਖ ਹੇਠ ਰਾਗ-ਮਾਲਾ ਨੂੰ ਗੁਰ ਕ੍ਰਿਤ ਸਾਬਤ ਕਰਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਭਾਵੇਂ ਲੇਖਕ ਇਸ ਪ੍ਰਥਾਏ ਕੋਈ ਠੋਸ ਦਲੀਲ ਪੇਸ਼ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਿਆ। ਫਿਰ ਵੀ ਇਸ ਨੂੰ ਦੁਬਾਰਾ ਛਾਪਣ ਤੇ ਵੰਡਣ ਵਾਲੇ ਸੱਜਣਾਂ ਨੇ ਇਸ ਹਰਕਤ ਰਾਹੀਂ ਸਾਨੂੰ ਮਜਬੂਰ ਕੀਤਾ ਕਿ " ਰਾਗ-ਮਾਲਾ " ਬਾਰੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਨੂੰ ਆਧਾਰ ਬਣਾ ਕੇ ਅਜੋਕੇ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਹੋਈ ਖੋਜ ਤੋਂ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਜਾਣੂ ਕਰਵਾਈਏ।

ਸਰਦਾਰ ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਇਸ ਵਿਸ਼ੇ ਤੇ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਲੇਖ ਕਿਤਾਬਚੇ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਵਿੱਚ ਛਾਪਣ ਦੀ ਖ਼ੁਸ਼ੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਰਹੇ ਹਾਂ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਵਿਦਵਾਨ ਸੱਜਣ ਨੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਆਕਰਣ ਅਨੁਸਾਰ ਰਾਗ-ਮਾਲਾ ਦੀ ਖੋਜ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਅਤੇ ਸੰਤ ਟਹਿਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਉਠਾਏ ਹੋਏ ਕੁੱਝ ਕੁ ਨੁਕਤਿਆਂ ਦਾ ਵੀ ਉੱਤਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਸਾਡਾ ਇਹ ਯਤਨ ਸੰਗਤਾਂ ਦੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਲਈ ਹੈ, ਕੋਈ ਫ਼ੈਸਲਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਗੁਰ-ਸੰਗਤ ਨੂੰ ਪੰਥਕ ਏਕਤਾ ਕਾਇਮ ਰੱਖਣ ਲਈ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ-ਤਖਤ ਸ਼ਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਪ੍ਰਵਾਣਤ " ਰਹਿਤ-ਮਰਯਾਦਾ " ਅਨੁਸਾਰ ਹੀ ਆਪਣੇ ਕਾਰਜ ਕਰਨੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ। ਮਰਯਾਦਾ ਪ੍ਰਤੀ ਫੁੱਟ - ਪਾਊ ਸ਼ਰਾਰਤੀ ਅਨਸਰ ਤੋਂ ਸੁਚੇਤ ਰਹਿਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ।

ਇਸ ਕਿਤਾਬਚੇ ਨੂੰ ਛਾਪਣ ਤੇ ਵੰਡਣ ਦਾ ਉੱਦਮ ਕਰਨ ਲਈ ਭਾਈ ਮਦਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਤੇ ਸਰਦਾਰ ਸਵਰਨ ਸਿੰਘ ਜੀ " ਸ਼ੇਰੇ-ਪੰਜਾਬ " ਦਾ ਧੰਨਵਾਦ ਹੈ।

ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਕਾ ਖਾਲਸਾ

ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਕੀ ਫਤਹਿ।

ਗੁਰੂ ਪੰਥ ਦਾ ਦਾਸ

ਅਵਤਾਰ ਸਿੰਘ

18 Bewlys Avenue
Handsworth Wood
Birmingham B20 1LX

www.PYAREJEEO.org

ਦੋ ਸ਼ਬਦ

'ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗਰੰਥ ਦੇ ਅੰਤਲੀ ਰਾਗ-ਮਾਲਾ' ਲੇਖ ਪਹਿਲਾਂ ਸੰਨ 1980 ਵਿੱਚ ਇਸ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਸਪਤਾਹਿਕ ਪੱਤਰਾਂ 'ਦੇਸ ਪ੍ਰਦੇਸ਼' ਤੇ 'ਪੰਜਾਬ ਟਾਈਮਜ਼' ਵਿੱਚ ਛਪਿਆ ਸੀ। ਸੰਨ 1981 ਦੇ ਆਰੰਭ ਵਿੱਚ ਇਸ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਮਾਸਕ ਪੱਤਰ 'ਗਗਨ ਦਮਾਮਾ' ਵਿੱਚ ਛਪਿਆ। ਉਸੇ ਸਾਲ ਹੀ ਜੁਲਾਈ ਵਿੱਚ ਇਹ 'ਮਾਧਵਨਲ ਕਾਮ ਕੰਦਲਾ' (ਕ੍ਰਿਤ ਕਵੀ ਆਲਿਮ) ਤੇ ਰਾਗ-ਮਾਲਾ ਨਿਰਣਯ (ਪੜਚੋਲ) ਜਿਸ ਦਾ ਸੰਪਾਦਕ ਸ: ਸ਼ਮਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ 'ਅਸ਼ੋਕ', ਰੀਸਰਚ ਸਕੋਲਰ, ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਸੀ ਅਤੇ ਜਿਸ ਦੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕ ਸਿੰਘ ਬ੍ਰਦਰਜ਼, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਸਨ, ਦੇ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਛਪਿਆ। ਉਸੇ ਸਾਲ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਇਹ ਲੇਖ ਸਿੱਖ ਸਟੂਡੈਂਟਸ ਫ਼ੈਡਿਰੇਸ਼ਨ, ਕੇਨੀਆ ਦੇ ਵਾਰਸ਼ਿਕ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ 'ਨਾਨਕ ਪ੍ਰਕਾਸ਼' ਵਿੱਚ ਛਪਿਆ। ਸੰਨ 1986 ਵਿੱਚ ਇਹ 'ਰਾਗ-ਮਾਲਾ ਬਾਰੇ ਵਿਚਾਰ' ਨਾਮੀ ਪੁਸਤਕ ਵਿੱਚ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਕੁੱਝ ਖੋਜੀ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦੇ ਲੇਖ ਸਨ, ਛਪਿਆ।

ਹੁਣ ਇਕ ਵਿਦਵਾਨ ਸੰਤ ਜੀ ਦੇ ਰਾਗ-ਮਾਲਾ ਬਾਰੇ ਕੁੱਝ ਭੁਲੇਖੇ ਨਜ਼ਰ ਵਿੱਚੋਂ ਲੰਘੇ। ਸ: ਮਦਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬਰਮਿੰਘਮ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਦਿੱਤੀ ਕਿ 'ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਅੰਤਲੀ ਰਾਗ-ਮਾਲਾ' ਲੇਖ ਮੁੜ ਲਿਖਾਂ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਸੰਤ ਜੀ ਦੇ ਭੁਲੇਖਿਆਂ ਤੇ ਵੀ ਸੰਖੇਪ ਵਿਚਾਰ ਹੋਵੇ। ਸੋ ਲੇਖ ਮੁੜ ਲਿਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਸ੍ਰ: ਮਦਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਆਪ ਹੀ ਇਸ ਨੂੰ ਛਪਵਾਉਣਗੇ। ਧੰਨਵਾਦ !

27 ਮਈ 1990

ਲੇਖਕ :-

ਰਤਨ ਸਿੰਘ, ਬੀ: ਏ:, ਬੀ: ਟੀ:, ਗਿਆਨੀ ।

2, ਰੇਮੰਡ ਐਵਿਨਿਊ, ਲਫ਼ਬਰਾ,

ਲੈਸਟਰਸ਼ਾਇਰ, ਇੰਗਲੈਂਡ, ਯੂ: ਕੇ: ।

www.PYAREJEEO.org

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਅੰਤਲੀ
ਰਾਗ-ਮਾਲਾ

ਰਾਗ-ਮਾਲਾ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ - ਰਾਗਾਂ ਦੀ ਮਾਲਾ, ਰਾਗਾਂ ਦੀ ਲੜੀ, ਰਾਗਾਂ ਦੀ ਸੂਚੀ, ਰਾਗਾਂ ਦੀ ਲਿਸਟ। ਕਈ ਸੰਗੀਤ - ਆਚਾਰੀਆ ਹੋਏ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪਣੇ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਰਾਗਾਂ ਦੀ ਵੰਡ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਜੋ ਆਪੋ ਵਿੱਚ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੀ। ਹਰ ਤਰੀਕਾ ਜੁਦਾ ਜੁਦਾ ਮੱਤ ਅਖਵਾਂਦਾ ਹੈ। ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਮੱਤ ਇਹ ਹਨ :-

1- ਸ਼ਿਵ ਮੱਤ :-

ਇਸ ਵਿੱਚ ਰਾਗ ਛੇ ਹੀ ਹਨ। ਸਿਰੀ ਰਾਗ ਪਹਿਲਾ ਹੈ। ਭੈਰਵ ਤੇ ਮੇਘ ਰਾਗ ਵੀ ਹਨ, ਪਰ ਤਿੰਨ ਰਾਗ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਵਿੱਚ ਦਰਜ ਅੰਤਲੀ ਰਾਗ-ਮਾਲਾ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੇ। ਹਰੇਕ ਰਾਗ ਦੀਆਂ ਸਿਰਫ਼ ਵਹੁਟੀਆਂ ਹੀ ਦਿੱਤੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ ਤੇ ਦਿੱ-ਤੀਆਂ ਵੀ ਛੇ ਛੇ ਹਨ। ਇਸ ਮੱਤ ਦੀਆਂ ਦੋ ਰਾਗ-ਮਾਲਾਂ ਹਨ, ਪਰ ਉਹ ਵੀ ਆਪੋ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੀਆਂ।

2- ਕਾਲੀ ਨਾਥ ਮੱਤ ਜਾਂ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਮੱਤ :-

ਇਸ ਮੱਤ ਦੀ ਇਕ ਰਾਗ - ਮਾਲਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਛੇ ਰਾਗ ਤਾਂ ਸ਼ਿਵ ਮੱਤ ਅਨੁਸਾਰ ਹੀ ਹਨ, ਵਹੁਟੀਆਂ ਵੀ ਹਰਿਕ ਦੀਆਂ ਛੇ ਛੇ ਹਨ, ਪਰ ਸਾਰੀਆਂ ਦੇ ਨਾਉਂ ਸ਼ਿਵ ਮੱਤ ਵਾਲੀਆਂ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੇ।

3- ਭਰਤ ਮੱਤ :-

ਬੈਜੂ ਬਾਵਰਾ (ਬੈਜ ਨਾਥ ਬਾਵਰਾ) ਤੇ ਤਾਨ ਸੈਨ ਇਸ ਮੱਤ ਦੇ ਹੀ ਮਸ਼ਹੂਰ ਗਾਇਕ ਤੇ ਵਜੰਤ੍ਰੀ ਸਨ। ਇਸ ਮੱਤ ਦੀ ਵੀ ਇਕ ਰਾਗ-ਮਾਲਾ ਹੈ। ਛੇ ਰਾਗਾਂ ਦਾ ਕ੍ਰਮ (ਤਰਤੀਬ) ਤੇ ਨਾਉਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਵਿੱਚ ਦਰਜ ਅੰਤਲੀ ਰਾਗ-ਮਾਲਾ ਵਾਲੇ ਹੀ ਹਨ, ਹਰਿਕ ਦੀਆਂ ਵਹੁਟੀਆਂ ਵੀ ਪੰਜ ਪੰਜ ਹਨ ਅਤੇ ਪੁੱਤ ਵੀ ਅੱਠ ਅੱਠ ਹਨ, ਪਰ ਕਈ ਨਾਉਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਵਿੱਚ ਦਰਜ ਅੰਤਲੀ ਰਾਗ-ਮਾਲਾ ਤੋਂ ਵੱਖਰੇ ਹਨ। ਵਾਧਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਹਰਿਕ ਰਾਗ ਦੀਆਂ ਅੱਠ ਅੱਠ ਨੂਹਾਂ ਵੀ ਦਿੱਤੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ।

4- ਹਨੂਮਾਨ ਮੱਤ :-

ਇਸ ਮੱਤ ਦੀਆਂ ਪੰਜ ਰਾਗ-ਮਾਲਾਂ ਹਨ। ਛੇ ਰਾਗਾਂ ਦਾ ਕ੍ਰਮ (ਤਰਤੀਬ) ਤੇ ਨਾਉਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਦਰਜ ਅੰਤਲੀ ਰਾਗ-ਮਾਲਾ ਵਾਲੇ ਹੀ ਹਨ, ਹਰਿਕ ਰਾਗ ਦੀਆਂ ਵਹੁਟੀਆਂ ਵੀ ਪੰਜ ਪੰਜ ਤੇ ਪੁੱਤ ਵੀ ਅੱਠ ਅੱਠ ਹੀ ਹਨ, ਪਰ ਕਈ ਨਾਉਂ ਉਸ ਤੋਂ ਵੱਖਰੇ ਹਨ। ਇਕ ਰਾਗ-ਮਾਲਾ ਵਿੱਚ ਅੱਠ ਅੱਠ ਨੂਹਾਂ ਵੀ ਦਿੱਤੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ, ਬਲਕਿ ਇਸ ਵਿੱਚ ਸਿਰੀ ਰਾਗ ਦੇ ਪੁੱਤ ਤੇ ਨੂਹਾਂ ਨੌਂ ਨੌਂ ਹਨ। ਇਕ ਦੂਜੀ ਰਾਗ-ਮਾਲਾ ਵਿੱਚ ਭੈਰਵ ਦੀਆਂ ਤਿੰਨ, ਮੇਘ ਰਾਗ ਦੀਆਂ ਸੱਤ ਤੇ ਬਾਕੀ ਰਾਗਾਂ ਦੀਆਂ ਪੰਜ ਪੰਜ ਧੀਆਂ ਵੀ ਦਿੱਤੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ, ਨਾਲੇ ਦੋਹਤੇ ਪੋਤ੍ਰੇ ਵੀ ਦਿੱਤੇ ਹੋਏ ਹਨ।

www.PYAREJEEO.org

5- ਸਿੱਧ ਸਾਰਸਵੱਤ ਮੱਤ :-

ਇਸ ਦੀ ਇਕ ਰਾਗ- ਮਾਲਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਸੱਤ ਰਾਗ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਬਸੰਤ ਰਾਗ ਵੀ ਸੱਤਵੇਂ ਨੰਬਰ ਤੇ ਗਿਣਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਪਹਿਲੇ ਛੇ ਰਾਗਾਂ ਦੀ ਤਰਤੀਬ ਤੇ ਨਾਉਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਵਿੱਚ ਦਰਜ ਅੰਤਲੀ ਰਾਗ-ਮਾਲਾ ਵਾਲੇ ਹੀ ਹਨ। ਹਰਿਕ ਦੀਆਂ ਪੰਜ ਪੰਜ ਹੀ ਵਹੁਟੀਆਂ ਹਨ। ਹਾਂ, ਬਸੰਤ ਰਾਗ ਦੀਆਂ ਸੱਤ ਹਨ। ਸਾਰੇ ਰਾਗਾਂ ਦੀਆਂ ਵਹੁਟੀਆਂ ਦੇ ਕਈ ਨਾਉਂ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਵਿੱਚ ਦਰਜ ਅੰਤਲੀ ਰਾਗ-ਮਾਲਾ ਨਾਲੋਂ ਵੱਖਰੇ ਹਨ।

6- ਰਾਗਾਰਣਵ ਮੱਤ :-

ਇਸ ਦੀ ਇਕ ਰਾਗ-ਮਾਲਾ ਹੈ। ਰਾਗ ਤਾਂ ਛੇ ਹੀ ਹਨ ਪਰ ਭੈਰਵ ਤੇ ਮਾਲ- ਕੌਂਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਚਾਰ ਰਾਗ ਹੋਰ ਸਾਰੇ ਮੱਤਾਂ ਦੀਆਂ ਰਾਗ-ਮਾਲਾਂ ਨਾਲੋਂ ਜੁਦਾ ਹਨ। ਵਹੁਟੀਆਂ ਹਰਿਕ ਦੀਆਂ ਪੰਜ ਪੰਜ ਹੀ ਹਨ, ਪਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਦਰਜ ਅੰਤਲੀ ਰਾਗ-ਮਾਲਾ ਨਾਲੋਂ ਵੱਖਰੀਆਂ ਹਨ।

ਸੰਗੀਤ ਮੱਤ ਤਾਂ ਹੋਰ ਵੀ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ ਸੋਮਨਾਥ ਮੱਤ, ਮਤੰਗ ਮੱਤ, ਪਾਸਟਿਕ ਮੱਤ, ਸਾਰੰਗ ਦੇਵ ਮੱਤ, ਕਸ਼ਿਅਪ ਮੱਤ, ਭਾਵ ਭੱਟ ਮੱਤ ਤੇ ਸੰਗੀਤ ਰਤਨਾਕਰ ਮੱਤ ਆਦਿਕ, ਪਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਰਾਗ-ਮਾਲਾਂ ਦੀ ਵੰਡ ਗਭਰੂਆਂ, ਵਹੁਟੀਆਂ, ਪੁੱਤਾਂ, ਧੀਆਂ, ਨੂੰਹਾਂ, ਪੋਤਰਿਆਂ ਤੇ ਦੋਹਤਰਿ-ਆਂ ਅਨੁਸਾਰ ਨਹੀਂ। ਕਿਸੇ ਨੇ ਸੰਪੂਰਨ, ਖੌਡਵ ਤੇ ਔਡਵ ਅਨੁਸਾਰ ਵੰਡ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਨੇ ਭਾਖਾਂਗ, ਕ੍ਰਿਆਂਗ, ਉਪਾਂਗ, ਦੇਸੀ ਤੇ ਮਾਰਗੀ ਅਨੁਸਾਰ। ਕਿਸੇ ਨੇ ਗ੍ਰਾਮ, ਉਪਰਾਗ, ਬਿਭਾਖਾ ਰਾਗ, ਸ਼ੁੱਧ ਛਾਯਾ ਲਗਾ, ਸੰਕੀਰਣ ਅਨੁਸਾਰ। ਬਹੁਤ ਰਾਗ-ਮਾਲਾਂ ਹਨ, ਪਰ ਉਹ ਆਪੋ ਵਿੱਚ ਮਿਲਦੀਆਂ ਨਹੀਂ।

ਉੱਪਰਲੀ ਵਿਚਾਰ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸੰਗੀਤ ਦੀਆਂ ਰਾਗ-ਮਾਲਾਂ ਜੁਦਾ ਜੁਦਾ ਹਨ ਇਕ ਰਾਗ-ਮਾਲਾ ਵਿੱਚ ਜੋ ਕਿਸੇ ਰਾਗ ਦੀ ਵਹੁਟੀ ਹੈ, ਉਹੀ ਕਿਸੇ ਦੂਜੀ ਰਾਗ-ਮਾਲਾ ਵਿੱਚ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਰਾਗ ਦਾ ਪੁੱਤ ਹੈ, ਉਹੀ ਕਿਸੇ ਤੀਜੀ ਰਾਗ-ਮਾਲਾ ਵਿੱਚ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਰਾਗ ਦੀ ਧੀ ਹੈ, ਉਹੀ ਕਿਸੇ ਚੌਥੀ ਰਾਗ-ਮਾਲਾ ਵਿੱਚ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਰਾਗ ਦੀ ਨੂੰਹ ਹੈ, ਉਹੀ ਕਿਸੇ ਪੰਜਵੀਂ ਰਾਗ-ਮਾਲਾ ਵਿੱਚ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਰਾਗ ਦਾ ਪੋਤਰਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹੀ ਕਿਸੇ ਛੇਵੀਂ ਰਾਗ-ਮਾਲਾ ਵਿੱਚ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਰਾਗ ਦਾ ਦੋਹਤਾ ਹੈ। ਸੋ ਇਹ ਰਾਗ-ਮਾਲਾਂ ਸਿਰਫ਼ ਸੰਗੀਤਕਾਰਾਂ ਦੀ ਸੁਵਿਧਾ ਲਈ ਹੀ ਹਨ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਇਹੀ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੁਰ-ਪਰਿਵਰਤਣ ਨਾਲ ਅੱਗੇ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਰਾਗ ਬਣਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਕਿਵੇਂ ਮਿਲਦੀਆਂ ਸੁਰਾਂ ਵਾਲੇ ਰਾਗ ਇਕ ਪਰਿਵਾਰ ਦੇ ਮੰਨੇ ਗਏ ਹਨ ਪਰ ਆਪਣੇ ਆਪਣੇ ਜੁਦਾ ਜੁਦਾ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ।

ਰਾਗ ਜੀਵ ਨਹੀਂ ਹਨ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਪਤੀ, ਪਤਨੀਆਂ, ਪੁੱਤ, ਧੀਆਂ, ਨੂੰਹਾਂ, ਪੋਤਰੇ ਤੇ ਦੋਹਤਰੇ ਹੋਣ। ਰਾਗਾਂ ਦੇ ਸਰੂਪ ਤੇ ਭੇਸ ਸੰਗੀਤ ਆਚਾਰੀਆਂ ਦੀ ਮਨੋ-ਕਲਪਣਾ ਹੈ, ਉਹ ਵੀ ਜੁਦੀ ਜੁਦੀ। ਨਾਂ ਹੀ ਰਾਗਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਸਿਰਫ਼ 84 ਜਾਂ 132 ਜਾਂ 180 ਜਾਂ 228 ਜਾਂ 276 ਹੈ। ਇਹ ਤਾਂ ਸਦਾ ਵੱਧਦੀ ਆਈ ਹੈ ਅਤੇ ਵੱਧਦੀ ਰਹੇਗੀ। ਰਾਗ ਰਾਗਣੀਆਂ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਦਾ ਅੰਤ ਨਹੀਂ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਰਾਹੀਂ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੀ ਸਿਫ਼ਤ ਸਾਲਾਹ ਕਰਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦਾ ਅੰਤ ਨਹੀਂ।

ਕੇਤੇ ਤੇਰੇ ਰਾਗ ਪਰੀ ਸਿਉ ਕਹੀਅਹਿ ਕੇਤੇ ਤੇਰੇ ਗਾਵਣਹਾਰੇ ॥ (ਰਹਿਰਾਸ)

www.PYAREJEEO.org

ਆਈਏ, ਹੁਣ ਵੀਚਾਰ ਕਰੀਏ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਦਰਜ ਅੰਤਲੀ ਰਾਗ-ਮਾਲਾ ਤੇ।

ਮਾਧਵ-ਨਲ ਇਕ ਸੰਗੀਤਕਾਰ ਤੇ ਵਿਦਵਾਨ ਪੰਡਿਤ ਸੀ ਅਤੇ ਕਾਮ-ਕੰਦਲਾ ਇਕ ਸੰਗੀਤਕਾਰ –ਨਾਚੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰੇਮ ਕਹਾਣੀ ਮਨੋ-ਕਲਿਪਤ ਨਹੀਂ, ਇਤਿਹਾਸਕ ਹੈ। ਪੁਸ਼ਪਾ ਨਗਰੀ, ਜਿੱਥੇ ਰਾਜਾ ਗੋਬਿੰਦ ਚੰਦ ਰਾਜ ਕਰਦਾ ਸੀ, ਮੱਧ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਸੀ। ਅੱਜਕਲ੍ਹ ਇਸ ਥਾਂ ਦਾ ਨਾਉਂ ਬਿਲਹਾਰੀ ਹੈ, ਜੋ ਕਟਨੀ ਰੇਲਵੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਤੋਂ 10 ਮੀਲ ਪੱਛਮ ਵੱਲ ਭਰਹੁਤ ਤੇ ਜੱਬਲ ਪੁਰ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਹੈ। ਇਹ ਰਾਜਾ ਸੰਨ 862 ਈ ਵਿੱਚ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਆਰਕਿਔਲੋਜੀਕਲ ਸਰਵੇ ਔਵ ਇੰਡੀਆ ਦੀ ਰਿਪੋਰਟ ਨੰ: 9 ਤੇ 37 ਵਿੱਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਬਿਲਹਾਰੀ ਵਿੱਚ ਮਾਧਵਨਲ ਨੇ ਆਪਣੀ ਪ੍ਰੇਮਕਾ ਕਾਮ ਕੰਦਲਾ ਲਈ ਮਹਿਲ ਬਣਵਾਇਆ ਸੀ ਜਿਸ ਦੇ ਖੰਡਰ ਹਾਲਾਂ ਵੀ ਉਥੇ ਮਿਲਦੇ ਹਨ। ਇਕ ਰਿਪੋਰਟ ਵਿੱਚ ਕਾਮ ਕੰਦਲਾ ਦੇ ਮੰਦਰ ਦੀ ਤਸਵੀਰ ਵੀ ਦਿੱਤੀ ਹੋਈਹੈ। ਇਹ ਪ੍ਰੇਮੀ, ਰਾਜਾ ਗੋਬਿੰਦ ਚੰਦ ਦੇ ਸਮੇਂ ਹੋਏ ਹਨ।

ਕਥਾ ਅਨੁਸਾਰ ਕਾਮ ਕੰਦਲਾ 84 ਰਾਗ ਗਾਇਆ ਕਰਦੀ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰੇਮੀਆਂ ਦਾ ਪ੍ਰੇਮ-ਕਿੱਸਾ ਆਲਿਮ ਕਵੀ ਨੇ, ਜੋ ਮੁਸਲਮਾਨ ਸੀ, ਪੁਰਾਣੀਆਂ ਲਿਖਤਾਂ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਹਿੰਦੀ ਵਿੱਚ ਸੰਨ ਹਿਜਰੀ 991 ਭਾਵ ਸੰਮਤ ਬਿਕ੍ਰਮੀ 1640 ਤੇ ਸੰਨ ਈਸਵੀ 1583 ਵਿੱਚ ਲਿਖਿਆ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਬੀੜ ਬੱਝਣ ਤੋਂ 21 ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਹੀ 84 ਰਾਗਾਂ ਦੀ ਰਾਗ-ਮਾਲਾ ਹੀ ਮਾਧਵਨਲ ਤੇ ਕਾਮ ਕੰਦਲਾ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿੱਚ ਹੈ।

ਅਪਣੀ ਰਚਨਾ ਵਿੱਚ ਕਵੀ ਆਲਿਮ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ :-

'ਸੰਮਤ ਨੌਂ ਸੈ ਏਕਾਨਵਾ ਆਹੀ'।

ਆਲਿਮ ਕਵੀ ਇਹ ਵੀ ਲਿਖਦਾ ਹੈ

ਕਛੁ ਆਪਨ ਕਛੁ ਪਰ-ਕ੍ਰਿਤ ਜੋਰੋਂ। ਯਥਾ ਸ਼ਕਤਿ ਕਰਿ ਅੱਛਰ ਜੋਰੋਂ।

ਕਥਾ ਸਹਸਕ੍ਰਿਤ ਸੁਨ ਕਛੁ ਥੋਰੀ। ਭਾਖਾ ਬਾਂਧਿ ਚੌਪਈ ਜੋਰੀ।

ਹਿੰਦੀ ਰਚਨਾ ਦੇ ਗੁਰਮੁਖੀ ਲਿਪੀ ਵਿੱਚ ਹੋਏ ਉਤਾਰੇ ਹਿੰਦੀ ਨਾਲੋਂ ਕੁੱਝ ਫਰਕ ਪਾ ਗਏ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਵਿੱਚ ਦਰਜ ਅੰਤਲੀ ਰਾਗ-ਮਾਲਾ ਆਲਿਮ ਕਵੀ ਦੀ ਮਾਧਵਨਲ ਤੇ ਕਾਮਕੰਦਲਾ ਵਾਲੀ ਰਾਗ-ਮਾਲਾ ਨਾਲ ਭਾਵੇਂ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੀ, ਪਰ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਹਿੰਦੀ ਨੁਸਖ਼ੇ ਵਿੱਚ ਨਾਵਾਂ ਦਾ ਫ਼ਰਕ ਹੈ ਜਿਵੇਂ 'ਅਸਲੇਖੀ' ਦੀ ਥਾਂ 'ਆਸਾਲੋਭੀ' ਤੇ 'ਚੰਦ੍ਰ ਬਿੰਬ' ਦੀ ਥਾਂ 'ਚੰਦਰਗ੍ਰਸਨ'; 'ਵਿਹੰਗ' ਤੇ 'ਹਰਯਾਵਲ' ਆਦਿਕ ਨਵੇਂ ਨਾਉਂ ਵੀ ਹਨ।

ਸੱਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਭਾਈ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਰਾਜ ਦੇ ਅੰਤਲੇ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਲਿਖਿਆ, 'ਰਾਗ-ਮਾਲਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਕ੍ਰਿਤ ਨਹਿ'। ਭਾਈ ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਾਭਾ, ਪੰਡਿਤ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਰੋਤਮ, ਗਿਆਨੀ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਭਾਈ ਰਣਧੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੇ ਡਾ: ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵੀ ਇਹ ਨਿਸ਼ਚਾ ਰੱਖਦੇ ਸਨ।

ਅੱਗੇ ਚਲਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇਕ ਵਿਦਵਾਨ ਸੰਤ ਜੀ ਦੇ ਰਾਗ-ਮਾਲਾ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਕੁੱਝ ਭੁਲੇਖਿਆਂ ਤੇ ਸੰਖੇਪ ਵਿਚਾਰ ਕਰਨੀ ਵੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ :–

1. ਜੇ ਆਲਿਮ ਕਵੀ ਮੁਸਲਮਾਨ ਸੀ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਹਿੰਦੂ ਰੀਤੀ ਨਾਲ ਮੰਗਲ ਕਿਉਂ ਕੀਤਾ ?

ਉ: ਹਿੰਦੀ ਰੀਤੀ ਨਾਲ ਮੰਗਲ ਕਰਨਾ ਇਕ ਮੁਸਲਮਾਨ ਕਵੀ ਲਈ ਵੀ ਕੋਈ ਗੁਨਾਹ ਨਹੀਂ ਇਹ ਉਸ ਦੀ ਆਪਣੀ ਮਰਜ਼ੀ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਉਸ ਨੇ ਮੁਸਲਿਮ ਰੀਤੀ ਨਾਲ ਵੀ ਕੀਤਾ ਹੈ।

www.PYAREJEEO.org

2- ਅਕਬਰ ਦੇ ਅਹਿਲਕਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਆਲਿਮ ਕਵੀ ਦਾ ਨਾਂ ਨਿਸ਼ਾਨ ਨਹੀਂ ।

ਉ: ਆਲਿਮ ਕਵੀ ਅਕਬਰ ਦਾ ਅਹਿਲਕਾਰ ਨਹੀਂ ਸੀ । ਜ਼ਰੂਰੀ ਨਹੀਂ ਕਿ ਹਰਿਕ ਕਵੀ ਅਕਬਰ ਦਾ ਦਰਬਾਰੀ ਹੋਵੇ ਜਾਂ ਹਰਿਕ ਕਵੀ ਨੂੰ ਅਕਬਰ ਜਾਣਦਾ ਹੋਵੇ ।

3- ਆਲਿਮ ਕਵੀ ਸ਼ਾਹ ਜਹਾਨ ਦੇ ਪੁੱਤ ਸ਼ਹਿਜ਼ਾਦਾ ਮੁਅੱਜ਼ਿਮ ਦਾ ਦਰਬਾਰੀ ਹੋਇਆ ਹੈ ।

ਉ: ਸ਼ਹਿਜ਼ਾਦਾ ਮੁਅੱਜ਼ਿਮ, ਜੋ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੀ ਮੌਤ ਪਿੱਛੋਂ ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਬਣਿਆ, ਦੇ ਸਮੇਂ ਆਲਿਮ ਕਵੀ ਹੋਰ ਹੋਇਆ ਹੈ । ਇਹੋ ਆਲਿਮ ਕਵੀ ਹੀ ਦਸਮੇਸ਼ ਜੀ ਦਾ ਸਮਕਾਲੀ ਸੀ । (ਵੇਖੀਏ ਪੰਨਾ 7 - 32 ਮਾਧਵਨਲ ਕਾਮਕੰਦਲਾ ਕ੍ਰਿਤ ਕਵੀ ਆਲਿਮ ਤੇ ਰਾਗਮਾਲਾ ਨਿਰਣਯ-ਪੜਚੋਲ- ਸੰਪਾਦਕ ਸ਼ਮਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ 'ਅਸ਼ੋਕ', ਰੀਸਰਚ ਸਕੌਲਰ, ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ।) ਇਹ ਜਾਣਕਾਰੀ ਨਾਗਰੀ ਪ੍ਰਚਾਰਿਣੀ ਸੱਭਾ ਬਨਾਰਸ ਦੀਆਂ ਸੰਨ 1904, ਸੰਨ 1906, ਸੰਨ 1907, ਸੰਨ 1908, ਸੰਨ 1909, ਸੰਨ 1923, ਸੰਨ 1924, ਸੰਨ 1925 ਤੇ ਸੰਨ 1944 ਦੀਆਂ ਰਿਪੋਰਟਾਂ ਤੇ ਆਧਾਰਿਤ ਹੈ ।

4- ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ 51 ਮਹਾ ਪੁਰਸ਼ਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਹੈ ।

ਉ ਇਹ ਗਲ ਸਰਾਸਰ ਗਲਤ ਹੈ । ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਪਹਿਲੇ ਪੰਜ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ, ਨੌਵੀਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ, ਬਲਵੰਡ ਸੱਤਾ, ਬਾਬਾ ਸੁੰਦਰ ਜੀ, 15 ਭਗਤਾਂ ਅਤੇ 11 ਭੱਟਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਹੈ, ਭਾਵ 35 ਮਹਾ ਪੁਰਸ਼ਾਂ ਦੀ । ਛੇਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ, ਗੋਰਖ, ਭਰਥਰਿ, ਗੋਪੀ ਚੰਦ, ਸੰਮਨ ਅਤੇ ਮੂਸਨ ਆਦਿ ਕਿਸੇ ਦੀ ਬਾਣੀ ਨਹੀਂ । ਬਲਕਿ ਖੋਜੀ ਲੋਕ ਤਾਂ ਇਹ ਜਾਣਦੇ ਹਨ ਕਿ ਸੰਮਨ ਤੇ ਮੂਸਨ ਕੋਈ ਹੋਏ ਹੀ ਨਹੀਂ ।

5- ਨੌਵੇਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਚੜ੍ਹਨ ਵਾਸਤੇ ਪੰਚਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ ਲੋੜ ਅਨੁਸਾਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਕੋਰੇ ਪੱਤਰ ਰੱਖ ਲਏ ।

ਉ-: ਇਹ ਗਲ ਗਲਤ ਹੈ । ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਲਿਖਦਿਆਂ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਪੰਜਵੀਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਦੀ ਆਗਿਆ ਅਨੁਸਾਰ ਗਿਣਤੀ ਦੇ ਪੱਤ੍ਰਿਆਂ ਦੀਆਂ ਸੰਚੀਆਂ (ਜੁਜ਼) ਲੈਂਦੇ ਸਨ । ਕਿਸੇ ਰਾਗ ਦੇ ਖਤਮ ਹੋਣ ਤੇ ਕਿਸੇ ਲਿਖੀ ਜਾ ਰਹੀ ਸੰਚੀ ਦੇ ਜਿੰਨੇ ਪੱਤਰੇ ਬਚ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ, ਉਹ ਖਾਲੀ ਰਹਿਣ ਦਿੱਤੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਅਗਲਾ ਰਾਗ ਨਵੀਂ ਸੰਚੀ ਤੋਂ ਆਰੰਭ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ । ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਅੱਜ ਕਲ੍ਹ ਵਰਗੇ ਪੰਨੇ ਨਹੀਂ ਸਨ । ਆਮੋ ਸਾਮ੍ਹਣੇ ਦੇ ਦੋ ਪੰਨਿਆਂ ਤੇ ਇੱਕੋ ਅੰਕ ਪਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ । ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ 974 ਪੱਤਰਿਆਂ ਵਿੱਚੋਂ 293 ਪੱਤ੍ਰੇ ਖਾਲੀ ਸਨ । ਅੱਜ ਕਲ੍ਹ ਦੇ ਹਿਸਾਬ ਨਾਲ 1948 ਪੰਨਿਆਂ ਵਿੱਚੋਂ 586 ਪੰਨੇ ਖਾਲੀ ਸਨ । ਲਿੱਖੇ ਹੋਏ ਪੱਤਰੇ ਸਿਰਫ਼ 681 ਸਨ ਜਾਂ ਅੱਜ ਕਲ ਦੇ ਹਿਸਾਬ ਨਾਲ 1362 ਪੰਨੇ ।

6- ਭਾਈ ਚੌਪਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਆਪਣੇ ਰਹਿਤਨਾਮੇ ਵਿੱਚ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਭੋਗ "ਸਿਆਹੀ ਕੀ ਵਿਧੀ " ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਪਾਉ ।

ਉ: ਇਹ ਗਲ ਬਿਲਕੁਲ ਗਲਤ ਹੈ । ਉਹ ਲਿਖਦੇ ਹਨ "ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਭੋਗ ਸ਼ਲੋਕਾਂ ਪਰ ਪਾਵੇ ।"

www.PYAREJEEO.org

ਪਰ ਸੰਨ 1945 ਤੋਂ ਪਿੱਛੋਂ ਦੀਆਂ ਐਡੀਸ਼ਨਾਂ ਵਿੱਚ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਅਨੁਸ਼ਾਰ ਸੋਧ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਗਈ :-

"ਭੋਗ ਮੁੰਦਾਵਣੀ ਉੱਤੇ ਜਾਂ ਰਾਗ-ਮਾਲਾ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਸਥਾਨਿਕ ਰੀਤੀ ਅਨੁਸਾਰ ਪਾਇਆ ਜਾਵੇ। ਰਾਗ-ਮਾਲਾ ਬਾਰੇ ਅਜੇ ਤੱਕ ਪੰਥ ਵਿੱਚ ਮਤਭੇਦ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਰਾਗ-ਮਾਲਾ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਬੀੜ ਲਿਖਣ ਜਾਂ ਛਾਪਣ ਦਾ ਹੀਆ ਕੋਈ ਨਾ ਕਰੇ।"

ਅਸਾਂ ਸਾਹਿਤਕ ਤੌਰ ਤੇ ਦੋ ਵਿਚਾਰਾਂ ਕਰਨੀਆਂ ਹਨ :-

(1) ਕੀ ਰਾਗ-ਮਾਲਾ ਗੁਰੂ ਕ੍ਰਿਤ ਹੈ ?

(2) ਕੀ ਇਹ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਵਿੱਚ ਚੜ੍ਹਾਈ ?

ਆਈਏ, ਪਹਿਲਾਂ ਰਾਗ-ਮਾਲਾ ਦਾ ਢਾਂਚਾ ਦੇਖੀਏ।

ਰਾਗ-ਮਾਲਾ ਦਾ ਢਾਂਚਾ

(ਚੌਪਈ) ਛੇ ਰਾਗ, ਹਰਿਕ ਦੀਆਂ ਪੰਜ ਪੰਜ ਵਹੁਟੀਆਂ ਤੇ ਅੱਠ ਅੱਠ ਪੁੱਤਰ।

1- ਭੈਰਉ ਰਾਗ

ਵਹੁਟੀਆਂ - ਭੈਰਵੀ, ਬਿਲਾਵਲੀ, ਪੁੰਨਿਆਕੀ, ਬੰਗਲੀ, ਅਸਲੇਖੀ।

ਪੁੱਤਰ - ਪੰਚਮ, ਹਰਖ, ਦਿਸਾਖ, ਬੰਗਾਲਮ, ਮਧੁ, ਮਾਧਵ ।੧।

(ਦੋਹਿਰਾ) ਲਲਤ, ਬਿਲਾਵਲ ।੧।

2- ਮਾਲ-ਕਉਸਕ :-

(ਚੌਪਈ) ਵਹੁਟੀਆਂ - ਗੋਡਕਰੀ, ਦੇਵਗੰਧਾਰੀ, ਗੰਧਾਰੀ, ਸੀਹੁਤੀ, ਧਨਾਸਰੀ ।

ਪੁੱਤਰ - ਮਾਰੂ, ਮਸਤ-ਅੰਗ, ਮੇਵਾਰਾ, ਪ੍ਰਬਲ ਚੰਡ, ਕਉਸਕ, ਉਭਾਰਾ,
ਖਉਖਟ, ਭਉਰਾਨਦ ।੧।

3- ਹਿੰਡੋਲ :-

(ਸੋਰਠਾ) ਪੰਜ ਵਹੁਟੀਆਂ, ਅੱਠ ਪੁੱਤਰ।

(ਚੌਪਈ) ਵਹੁਟੀਆਂ - ਤੇਲੰਗੀ, ਦੇਵਕਰੀ, ਬਸੰਤੀ, ਸੰਦੂਰ, ਸਹਸ ਅਹੀਰੀ ।

ਪੁੱਤਰ - ਸੁਰਮਾਨੰਦ, ਭਾਸਕਰ, ਚੰਦਰ ਬਿੰਬ, ਮੰਗਲਨ, ਸਰਸਬਾਨ, ਬਿਨੋਦਾ,
ਬਸੰਤ, ਕਮੋਦਾ ।

4- ਦੀਪਕ :- ।੧।

(ਦੋਹਿਰਾ) ਵਹੁਟੀਆਂ - ਕਛੇਲੀ, ਪਟਮੰਜਰੀ, ਟੋਡੀ, ਕਾਮੋਦੀ, ਗੂਜਰੀ ।

ਪੁੱਤਰ - ਕਾਲੰਕਾ, ਕੁੰਤਲ, ਰਾਮਾ, ਕਮਲ ਕੁਸਮ, ਚੰਪਕ, ਗਉਰਾ,
ਕਾਨਰਾ, ਕਲ੍ਯਾਨਾ ।੧।

5- ਸਿਰੀਰਾਗ :-

(ਚੌਪਈ) ਵਹੁਟੀਆਂ - ਬੈਰਾਰੀ, ਕਰਨਾਟੀ, ਗਵਰੀ, ਆਸਾਵਰੀ, ਸਿੰਧਵੀ ।੧।

(ਦੋਹਿਰਾ) ਪੁੱਤਰ - ਸਾਲੂ, ਸਾਰਗ, ਸਾਗਰਾ, ਗੋਂਡ, ਗੰਭੀਰ, ਗੁੰਡ, ਕੁੰਭ, ਹਮੀਰ ।੧।

www.PYAREJEEO.org

www.PYAREJEEO.org

ਕੰਨੀਂ ਸੁਣੇ ਹੋਣ । ਅਣਸੁਣੀ ਆਵਾਜ਼ ਦਾ ਅਨੁਭਵ ਦਿਮਾਗ ਨੂੰ ਅਥਵਾ ਮਨ ਨੂੰ ਹੋ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ, ਇਸੇ ਲਈ ਹੀ ਪੰਚ ਸ਼ਬਦ ਵੀ ਪੰਜ ਪੰਜ ਕਿਸਮ ਦੇ ਮੰਨੇ ਗਏ ਹਨ ਅਤੇ ਇਉਂ ਪੰਝੀ ਸ਼ਬਦ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ।

(3) ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਹਰਿਕ ਬਾਣੀ- ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਮੰਗਲਾ ਚਰਨ ਦੇ ਕਿਸੇ ਰੂਪ ਨਾਲ ਆਰੰਭ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਵਿੱਚੋਂ ਬਾਣੀ ਰਚਨਹਾਰ ਦਾ ਪਤਾ ਵੀ ਲੱਗ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਜੇ ਉਸ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਵਿੱਚ ਕਿਸੇ ਥਾਂ ਰਚਨਹਾਰ ਦਾ ਨਾਉਂ ਨਾ ਵੀ ਹੋਵੇ ਤਦ ਵੀ ਉਸ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਵਿਚਲੇ ਹੀ ਕਿਸੇ ਅਗਲੇ ਪਿਛਲੇ ਹਵਾਲੇ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲਗ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਰਚਨਹਾਰ ਦਾ । ਰਾਗ-ਮਾਲਾ ਇਕ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਹੈ । ਇਸ ਦੇ ਆਰੰਭ ਵਿੱਚ "ੴ ਸਤਿ ਗੁਰਪ੍ਰਸਾਦਿ" ਮੰਗਲਾਚਰਨ ਵੀ ਹੈ ਪਰ ਰਾਗ-ਮਾਲਾ ਦੇ ਰਚਨਹਾਰ ਦਾ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਲਗਦਾ । ਭਾਵੇਂ ਅੱਜ ਕੱਲ੍ਹ ਢਕੌਂਸਲੇ ਤਾਂ ਕਈ ਮਾਰੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ।

(4) "ਪੁਨਹ" ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦਾ ਸ਼ਬਦ ਹੈ । ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਇਸ ਦਾ ਪੁਰਾਣੀ ਪੰਜਾਬੀ-ਰੂਪ "ਫੁਨਿ" ਹੀ ਵਰਤਿਆਂ ਗਿਆ ਹੈ ਪਰ ਰਾਗ-ਮਾਲਾ ਵਿੱਚ "ਪੁਨਿ" ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਜਿਵੇਂ " ਪੁਨਿ ਅਸਲੇਖੀ ਕੀ ਭਈ ਬਾਰੀ ", "ਪੁਨਿ ਆਇਉ ਹਿੰਡੋਲ", "ਪੁਨਿ ਆਈ ਦੀਪਕ ਕੀ ਬਾਰੀ ", " ਪੁਨਿ ਗਾਵਹਿ ਆਸਾ ਗੁਨ ਗੁਨੀ," "ਊਚੇ ਸੁਰਿ ਸੂਹਉ ਪੁਨਿ ਕੀਨੀ", "ਪੁਨਿ ਗਾਵਹਿ ਸੰਕਰ ਆਉ ਸਿਆਮਾ ।"

(5) ਰਾਗ-ਮਾਲਾ ਵਿੱਚ ਸੱਤ ਚਉਪਈਆਂ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਚਰਨ ਚਾਰ, ਛੇ ਜਾਂ ਦਸ ਹਨ । ਪਿੰਗਲ ਅਨੁਸਾਰ ਚੌਪਈ ਦੇ ਚਾਰ ਪੈਰ, ਚਾਰ ਚਰਨ ਹੀ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ ।

(6) ਰਾਗ-ਮਾਲਾ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਚੌਪਈ ਵਿੱਚ ਹੀ ਭੈਰਉ ਰਾਗ ਦੇ ਪੁੱਤਾਂ ਦੇ ਨਾਉਂ ਨਹੀਂ ਮੁਕਾਏ ਗਏ ਅਤੇ ਅਗਲਾ ਦੋਹਿਰਾ ਵੀ ਇਸ ਕੰਮ ਲਈ ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ ਹੈ । ਇਹ ਵਿਉਂਤ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਨਹੀਂ । ਚੌਪਈ ਦਿਆਂ ਦਸ ਚਰਨਾਂ ਵਿੱਚ ਦੋ ਚਰਨ, ਹੋਰ ਲਿੱਖ ਕੇ ਸਾਰੇ ਪੁੱਤ ਲਿਆਂਦੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਸਨ । ਨਾਲੇ ਚੌਪਈ ਦੇ ਬਾਰਾਂ ਚਰਨ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਪਿੰਗਲ ਦਾ ਰੂਲ ਨਾ ਟੁੱਟਦਾ; ਚਾਰ ਜਾਂ ਚਾਰ ਦੇ ਮਲਟੀਪਲਜ਼ (MULTIPLES) ਹੋਣੇ ਪਿੰਗਲ ਅਨੁਸਾਰ ਠੀਕ ਹਨ ।

(7) "ਗੋਂਡ" ਸਿਰੀ ਰਾਗ ਦਾ ਪੁੱਤ ਵੀ ਹੈ — " ਸਾਲੂ ਸਾਰਗ ਸਾਰਗਾ ਅਉਰ ਗੋਂਡ ਗੰਭੀਰ " ਪਰ "ਗੋਂਡ " ਮੇਘ ਰਾਗ ਦੀ ਵਹੁਟੀ ਵੀ ਹੈ - "ਸੋਰਠਿ ਗੋਂਡ ਮਲਾਰੀ ਧੁਨੀ" । ਇਹ ਗੱਲ ਬੜੀ ਅਜੀਬ ਹੈ ! ਇਸ ਝਟਪਟੇ ਲਿੰਗ - ਪਰਿਵਰਤਨ ਦਾ ਕੀ ਕਾਰਨ ? ਲਿਖਾਰੀ ਨੇ ਇੰਵ ਕਿਉਂ ਕੀਤਾ ? ਆਲਿਮ ਕਵੀ ਦੀ ਰਾਗ-ਮਾਲਾ ਦੇ ਹਿੰਦੀ ਨੁਸਖ਼ੇ ਵਿੱਚ ਸਿਰੀ ਰਾਗ ਦੇ ਪੁੱਤ ਦਾ ਨਾਉਂ " ਗਵਰਾ " ਲਿਖਿਆ ਹੈ - " ਮਾਲਵ ਸਾਗ ਸਾਰਗਾਂ ਅਰ ਗਵਰਾ ਗੰਭੀਰ " ਅਤੇ ਮੇਘ ਰਾਗ ਦੀ ਵਹੁਟੀ ਦਾ ਨਾਉਂ "ਕੁੰਭਨੀ" - "ਪੁਨਿ ਗਾਵਹਿ ਆਸਾ ਕੁੰਭਨੀ" ਪਰ ਗੁਰਮੁਖੀ ਨੁਸਖ਼ਿਆਂ ਵਿੱਚ ਇਹੀ ਗ਼ਲਤੀ ਹੈ, ਜੋ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਦਰਜ ਅੰਤਲੀ ਰਾਗ-ਮਾਲਾ ਵਿੱਚ ਹੈ ।

ਆਈਏ, ਅਗਲੇ ਚਾਰ ਨੁਕਤਿਆਂ ਤੇ ਵਿਚਾਰ ਕਰਨ ਦੀ ਮਦਦ ਲਈ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਵਿੱਚਲੇ ਰਾਗਾਂ ਤੇ ਕੁੱਝ ਵਿਚਾਰ ਕਰੀਏ ।

www.PYAREJEEO.org

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਵਿੱਚ ਹੇਠਲੇ 31 ਰਾਗ ਹਨ :-

ਸਿਰੀ ਰਾਗ, ਮਾਝ, ਗਉੜੀ, ਆਸਾ, ਗੂਜਰੀ, ਦੇਵ ਗੰਧਾਰੀ, ਬਿਹਾਗੜਾ, ਵਡਹੰਸ, ਸੋਰਠਿ, ਧਨਾਸਰੀ, ਜੈਤਸਰੀ, ਟੋਡੀ, ਬੈਰਾੜੀ, ਤਿਲੰਗ, ਸੂਹੀ, ਬਿਲਾਵਲ, ਗੋਂਡ, ਰਾਮਕਲੀ, ਨਟ ਨਾਰਾਇਨ, ਮਾਲੀਗਉੜਾ, ਮਾਰੂ, ਤੁਖਾਰੀ, ਕੇਦਾਰਾ, ਭੈਰਉ, ਬਸੰਤ, ਸਾਰੰਗ, ਮਲਾਰ, ਕਾਨੜਾ, ਕਲਿਆਨ, ਪ੍ਰਭਾਤੀ ਤੇ ਜੈਜਾਵੰਤੀ ।

ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਪੰਜ ਰਾਗ ਹੋਰ ਰਾਗਾਂ ਨਾਲ ਰਲਾ ਕੇ ਗਾਉਣ ਦੀ ਹਿਦਾਇਤ ਹੈ :-

ਲਲਤ, ਹਿੰਡੋਲ, ਭੋਪਾਲੀ, ਬਿਭਾਸ, ਕਾਫੀ ।

"ਆਸਾਵਰੀ" ਰਾਗ "ਆਸਾ" ਦੇ ਵਿੱਚ ਹੀ ਦਰਜ ਹੈ ।

ਸੋ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਵਿੱਚ ਕੁਲ 31 + 5 + 1 = 37 ਰਾਗਾਂ ਦਾ ਵਰਨਣ ਹੈ ।

ਹੁਣ ਅਗਲਾ ਨੁਕਤਾ ।

(8) ਰਾਗ-ਮਾਲਾ ਵਿੱਚ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਵੱਡੇ ਛੇ ਰਾਗਾਂ ਵਿੱਚ ਭੈਰਉ ਰਾਗ ਪਹਿਲਾ ਹੈ, ਪਰ ਇਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਚੌਵੀਵਾਂ ਹੈ ।

(9) ਰਾਗ-ਮਾਲਾ ਵਿੱਚ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਵੱਡੇ ਛੇ ਰਾਗਾਂ ਵਿੱਚ, ਸਿਰੀ ਰਾਗ ਪੰਜਵਾਂ ਹੈ, ਪਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਵਿੱਚ ਉਹ ਸੱਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾ ਹੈ । ਜੇ ਰਾਗ-ਮਾਲਾ ਗੁਰੂ ਕ੍ਰਿਤ ਹੁੰਦੀ ਤਾਂ ਉਹ ਰਾਗਮਾਲਾ ਵਿੱਚ ਵੀ ਇਸ ਰਾਗ ਨੂੰ ਹੀ ਪਹਿਲ ਦਿੰਦੇ । ਸ਼ਿਵ ਮੱਤ ਤੇ ਕਾਲੀ ਨਾਥ ਮੱਤ (ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਮੱਤ) ਵੀ ਤਾਂ ਸਿਰੀ ਰਾਗ ਨੂੰ ਹੀ ਪਹਿਲ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ।

(10) ਰਾਗ- ਮਾਲਾ ਵਿੱਚ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਵੱਡੇ ਛੇ ਰਾਗਾਂ ਵਿੱਚੋਂ, ਚਾਰ ਰਾਗ–ਮਾਲਕਊਸਕ, ਹਿੰਡੋਲ, ਦੀਪਕ ਤੇ ਮੇਘ ਰਾਗ - ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਵਿੱਚ ਹਨ ਹੀ ਨਹੀਂ । ਹਾਂ, "ਹਿੰਡੋਲ" ਨੂੰ "ਬਸੰਤ" ਰਾਗ ਨਾਲ ਰਲਾ ਕੇ ਗਾਉਣ ਦੀ ਹਿਦਾਇਤ ਜ਼ਰੂਰ ਹੈ ।

(11) ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਦਿੱਤੇ ਗਏ 31 ਰਾਗਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਹੇਠਲੇ 9 ਰਾਗ ਇਸ ਰਾਗ-ਮਾਲਾ ਵਿੱਚ ਹਨ ਹੀ ਨਹੀਂ - ਮਾਝ, ਬਿਹਾਗੜਾ, ਵਡਹੰਸ, ਜੈਤਸਰੀ, ਰਾਮਕਲੀ, ਮਾਲੀ ਗਉੜਾ, ਤੁਖਾਰੀ, ਪ੍ਰਭਾਤੀ ਤੇ ਜੈਜਾਵੰਤੀ ।

ਹੋਰਨਾਂ ਰਾਗਾਂ ਨਾਲ ਰਲਾ ਕੇ ਗਾਏ ਜਾਣ ਦੀ ਹਿਦਾਇਤ ਵਾਲੇ ਪੰਜ ਰਾਗਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਤਿੰਨ ਰਾਗ ਇਸ ਰਾਗ-ਮਾਲਾ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਹਨ :- ਭੋਪਾਲੀ, ਬਿਭਾਸ ਤੇ ਕਾਫ਼ੀ ।

ਸੋ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਵਿੱਚ ਵਰਤੇ ਗਏ 31 + 5 + 1 = 37 ਰਾਗਾਂ ਵਿੱਚੋਂ 12 ਰਾਗ ਇਸ ਰਾਗ-ਮਾਲਾ ਵਿੱਚ ਹਨ ਹੀ ਨਹੀਂ ਅਤੇ ਇਸ ਵਿੱਚ 59 ਉਨ੍ਹਾਂ ਰਾਗਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਹੈ, ਜੋ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਹਨ ।

ਕਿੰਨੀ ਹੈਰਾਨੀ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ ! ਜੇ ਰਾਗ-ਮਾਲਾ ਗੁਰੂ ਕ੍ਰਿਤ ਹੁੰਦੀ ਤਾਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਵਿੱਚਲੇ ਸਾਰੇ ਰਾਗ ਇਸ ਵਿੱਚ ਹੁੰਦੇ ਨਾਂ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਸਿਰਫ਼ 25 ਰਾਗ ਹੀ ।

ਆਈਏ, ਹੁਣ ਦੂਜੀ ਵਿਚਾਰ ਵਲ ।

ਕੀ ਇਹ ਰਾਗ-ਮਾਲਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਜਾਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਚੜ੍ਹਾਈ ਹੈ ?

www.PYAREJEEO.org

ਮੈਂ ਸੰਨ 1934 - 35 ਵਿੱਚ ਖਾਲਸਾ ਕਾਲਿਜ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰੋ: ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੋਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਅਰਥ ਪੜ੍ਹਨ ਸਮੇਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਾਸ ਬੈਠ ਕੇ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਮਿਲ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਆਦਿ ਤੋਂ ਅੰਤ ਤਾਈਂ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਸਾਰੇ ਅੰਕਾਂ ਦੀ ਖੋਜ ਪੜਤਾਲ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਰੋਜ਼ ਇੱਕ ਇੱਕ ਘੰਟਾ ਘੋਖ ਕਰ ਕੇ ਸਾਡੇ 16 ਘੰਟੇ ਲੱਗੇ ਸਨ। ਕੋਈ ਵੀ ਵਿਅਕਤੀ ਇਹ ਖੋਜ ਪੜਤਾਲ ਕਰ ਕੇ ਦੇਖ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਪੜਤਾਲ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਸਾਰੇ ਅੰਕਾਂ ਦੀ ਇਕ ਖਾਸ ਵਿਉਂਤ ਹੈ। ਇਹ ਵਿਉਂਤ ਰਾਗ-ਮਾਲਾ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਹੈ।

ਰਾਗ-ਮਾਲਾ ਦਾ ਅੰਕ—ਢੰਗ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਾਰਾਂ ਵਾਲਾ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਪੌੜੀਆਂ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾ ਸਲੋਕ ਦਿੱਤੇ ਹੋਏ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਰਾਗ-ਮਾਲਾ ਵਿੱਚ ਸ਼ਲੋਕਾਂ ਤੇ ਪੌੜੀਆਂ ਦੇ ਥਾਂ ਚੌਪਈਆਂ ਤੇ ਦੋਹਿਰੇ ਹਨ। ਪਰ ਰਾਗ-ਮਾਲਾ ਵਿੱਚ ਹਰਿਕ ਥਾਂ ਅੰਕ ੧ ਜੜਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ :-

(ਚੌਪਈ) - - - ।੧।
(ਦੋਹਿਰਾ) - - - ।੧।
(ਚੌਪਈ) - - - ।੧।
(ਸੋਰਠਾ) - - - ।੧।
(ਚੌਪਈ) - - - ।੧।
(ਦੋਹਿਰਾ) - - - ।੧।
(ਚੌਪਈ) - - - ।੧।
(ਚੌਪਈ) - - - ।੧।
(ਦੋਹਿਰਾ) - - - ।੧।
(ਚੌਪਈ) - - - ।੧।
(ਚੌਪਈ) - - - ।੧।
(ਦੋਹਿਰਾ) - - - ।੧।੧।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਅਨੁਸਾਰ ਅੰਕ-ਵਿਉਂਤ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਅਨੁਸਾਰ ਹੋਣੀ ਸੀ। (ਮਿਸਾਲ ਲਈ ਦੇਖੀਏ " ਜੈਤਸਰੀ ਕੀ ਵਾਰਮਹਲਾ 5 " ਦਾ ਅੰਕ-ਢੰਗ) :-

(ਚੌਪਈ) - - - ।੧।
(ਦੋਹਿਰਾ) - - - ।੧।
(ਚੌਪਈ) - - - ।੧।
(ਸੋਰਠਾ) - - - ।੨।
(ਚੌਪਈ) - - - ।੧।
(ਦੋਹਿਰਾ) - - - ।੩।
(ਚੌਪਈ) - - - ।੧।

www.PYAREJEEO.org

(ਚੌਪਈ) - - - ।੨ ।

(ਦੋਹਿਰਾ) - - - ।੪ ।

(ਚੌਪਈ) - - - ।੧ ।

(ਚੌਪਈ) - - - ।੨ ।

(ਦੋਹਿਰਾ) - - - ।੫ ।੧ ।

ਸਾਫ ਜ਼ਾਹਿਰ ਹੈ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਰਾਗ-ਮਾਲਾ ਦਰਜ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਵਿੱਚਲੀ ਅੰਕ-ਵਿਉਂਤ ਦਾ ਗਿਆਨ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਉਹ ਹਰਿਕ ਥਾਂ ਏਕਾ ਏਕਾ ਜੜਨ ਦੀ ਮਹਾਨ ਭੁੱਲ ਨਾ ਕਰਦਾ, ਪਰ ਉਸ ਦੀ ਇਹ ਭੁੱਲ ਸਾਡੇ ਲਈ ਗੁਣਕਾਰੀ ਸਾਬਿਤ ਹੋਈ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਨਾਲ ਸਾਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਰਾਗ-ਮਾਲਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਵਿੱਚ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੀ ਚੜ੍ਹਾਈ ਹੋਈ ਨਹੀਂ ਹੈ।

ਛਾਪੇ ਦੀਆਂ ਬੀੜਾਂ ਵਿੱਚ ਰਾਗ-ਮਾਲਾ ਹੈ। ਇਹ ਬੀੜਾਂ ਸ੍ਰੀ ਦਮਦਮੀ ਸਾਹਿਬ ਵਾਲੀ ਬੀੜ ਦੇ ਉਤਾਰੇ ਮੰਨੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਬੀੜ ਦਸਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ ਲਗਪਗ ਡੇਢ ਸਾਲ ਵਿੱਚ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਲਿਖਾਈ ਮੰਨੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਬੀੜ ਵੀ ਇਸ ਵੇਲੇ ਹੈ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਕਿ ਉਸ ਤੋਂ ਦੇਖ ਸਕੀਏ ਕਿ ਉਸ ਵਿੱਚ ਰਾਗ-ਮਾਲਾ ਹੈ ਜਾਂ ਨਹੀਂ। ਕਈ ਖੋਜੀ ਸੱਜਣ ਇਹ ਮੰਨਦੇ ਹਨ ਕਿ ਕੁੱਝ ਹੱਥ ਲਿਖਤ ਬੀੜਾਂ ਵਿੱਚ ਰਾਗ-ਮਾਲਾ ਤੇ ਕਈ ਹੋਰ ਕੱਚੀਆਂ ਬਾਣੀਆਂ ਧੀਰਮਲੀਆਂ ਦੀ ਮਦਦ ਨਾਲ ਜੰਡਿਆਲੇ ਗੁਰੂ ਦੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਹੰਦਾਲੀਆਂ ਨੇ ਚੜ੍ਹਵਾਈਆਂ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਭਾਈ ਬਾਲੇ ਵਾਲੀ ਜਨਮ ਸਾਖੀ ਵੀ ਲਿਖਵਾਈ ਅਤੇ ਸਮੇਂ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਸੂਹਾਂ ਦੇ ਕੇ ਅਨੇਕਾਂ ਸਿੰਘ ਸ਼ਹੀਦ ਕਰਵਾਏ। ਇਹ ਸ਼ਰਾਰਤ ਹੰਦਾਲੀਆਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਂ ਤੇ ਸਿਖਾਂ ਨੂੰ ਬਦਨਾਮ ਕਰਨ ਲਈ ਧੀਰਮਲੀਆਂ ਨਾਲ ਮਿਲ ਕੇ ਰਚੀ, ਈਰਖਾ ਵੱਸ ਹੋ ਕੇ। ਇਤਿਹਾਸ ਦੱਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਲਿਖਤ ਬੀੜ ਛੇਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ ਸੰਨ 1634 ਵਿੱਚ ਅਪਣੇ ਦੂਜੇ ਪੁੱਤ ਬਾਬਾ ਧੀਰਮਲ ਜੀ ਪਾਸ ਕਰਤਾਰ ਪੁਰ ਰਹਿਣ ਦਿੱਤੀ ਸੀ ਤੇ ਆਪ ਕੀਰਤ ਪੁਰ ਜਾ ਵਸੇ ਸਨ। ਇਹੀ ਬੀੜ ਅੱਜ ਕੱਲ੍ਹ "ਸ੍ਰੀ ਕਰਤਾਰ ਪੁਰੀ ਬੀੜ "ਨਾਉਂ ਨਾਲ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੈ। ਉਦੋਂ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਅੱਜ ਤਾਈਂ ਇਹ ਬੀੜ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਨਹੀਂ ਆਈ। ਇੱਕ ਵਾਰੀ ਬਾਬਾ ਧੀਰਮਲ ਜੀ ਸੰਨ 1664 ਵਿੱਚ " ਬਾਬੇ ਬਕਾਲੇ " ਲਿਆਏ ਸਨ ਅਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਸਾਬਿਤ ਕਰਨ ਲਈ ਪਰ ਸਫਲ ਨਾ ਹੋਏ। ਭਾਈ ਮੱਖਣ ਸ਼ਾਹ ਲੁਬਾਣਾ ਤੇ ਹੋਰ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਧੀਰਮਲੀਆਂ ਪਾਸੋਂ ਇਹ ਬੀੜ ਖੋਹ ਵੀ ਲਈ ਸੀ, ਪਰ ਨੌਵੇਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਵਾਪਸ ਕਰਵਾ ਦਿੱਤੀ ਸੀ।

ਕਰਤਾਰ ਪੁਰੀ ਬੀੜ ਧੀਰਮਲੀਆਂ ਪਾਸੋਂ ਮੰਗਵਾ ਕੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਲਾਹੌਰ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਅੰਦਰ " ਮੋਤੀ ਮੰਦਰ " ਵਿੱਚ ਰੱਖੀ ਸੀ, ਜਿਸ ਦਾ ਰੋਜ਼ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਤੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਦਾ ਤੇ ਪਾਠ ਸੁਣਦਾ ਸੀ। ਪ੍ਰੋ: ਸੀਤਾ ਰਾਮ ਕੋਹਲੀ ਅਨੁਸਾਰ ਇਹ ਬੀੜ ਸੰਨ 1818 ਵਿੱਚ ਲਾਹੌਰ ਪੁੱਜੀ ਸੀ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਰਿਕਾਰਡ ਦੀਆਂ ਲਿਖਤਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਸੰਨ 1830 ਵਿੱਚ। ਸਿੱਖ ਰਾਜ ਦੇ ਅੰਤ ਤਾਈਂ ਇਹ ਬੀੜ ਲਾਹੌਰ ਹੀ ਰਹੀ ਅਤੇ ਪਿੱਛੋਂ ਅੰ-ਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਮੰਜ਼ੂਰੀ ਨਾਲ ਧੀਰਮਲੀਆਂ ਨੂੰ ਵਾਪਸ ਕੀਤੀ ਗਈ।

www.PYAREJEEO.org

ਮਤਲਬ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਕਰਤਾਰ ਪੁਰੀ ਬੀੜ ਸੰਨ 1634 ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਪ੍ਰੈਕਟੀਕਲੀ ਕਰਤਾਰ ਪੁਰ ਹੀ ਰਹੀ, ਸੋ ਹੁੰਦਲੀਆਂ ਨੂੰ ਧੀਰਮਲੀਆਂ ਨਾਲ ਮਿਲ ਕੇ ਸ਼ਰਾਰਤ ਕਰਨ ਦਾ ਖੁੱਲ੍ਹਾ ਸਮਾਂ ਮਿਲ ਗਿਆ ।

ਜੇ ਪੰਜਵੇਂ ਤੋਂ ਦਸਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਇਹ ਸ਼ਰਾਰਤ ਹੁੰਦੀ ਤਾਂ ਉਹ ਜ਼ਰੂਰ ਇਸ ਦਾ ਖੰਡਨ ਕਰਦੇ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਲਿਖਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਸੁਚੇਤ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਤੇ ਰਾਗ-ਮਾਲਾ ਨੂੰ ਹੱਥ-ਲਿਖਤ ਬੀੜਾਂ ਵਿੱਚ ਲਿਖਣੋਂ ਵਰਜ ਦਿੰਦੇ ।

ਪਿੱਛੋਂ ਕਈ ਲਿਖਾਰੀ ਹੱਥ-ਲਿਖਤ ਬੀੜਾਂ ਵਿੱਚ ਰਾਗ-ਮਾਲਾ ਲਿਖਣ ਲੱਗ ਪਏ, ਪਰ ਕਈਆਂ ਨੇ ਨਾ ਲਿਖੀ । ਖ਼ਾਲਸਾ ਜੀ ਨੂੰ ਜੰਗਾਂ, ਯੁੱਧਾਂ, ਲੜਾਈਆਂ, ਭਿੜਾਈਆਂ ਦੇ ਕਾਰਨ ਸੰਕਟ ਤੇ ਕਸ਼ਟ ਦਾ ਸਮਾਂ ਹੋਣ ਕਰਕੇ, ਇਹ ਗੱਲ ਗੌਲਣ ਦਾ, ਸੋਚਣ ਦਾ ਵਿਹਲ ਹੀ ਨਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਇਹ ਰਾਗ-ਮਾਲਾ ਕਈ ਬੀੜਾਂ ਵਿੱਚ ਕਿਉਂ ਚਾੜ੍ਹੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ । ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ ਪਿੱਛੋਂ ਛਾਪੇ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਬੀੜਾਂ ਵਿੱਚ ਰਾਗ-ਮਾਲਾ ਛਪਣੀ ਪ੍ਰਚਲਤ ਹੋ ਗਈ ਤੇ ਹਾਲਾਂ ਤਾਈਂ ਵੀ ਮੱਖੀ ਤੇ ਮੱਖੀ ਮਾਰੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ । ਇਸ ਮਹਾਨ ਭੁੱਲ ਦੀ ਭੇਡ-ਚਾਲ ਨੇ ਖ਼ਾਲਸਾ ਪੰਥ ਨੂੰ ਹੈਰਾਨ ਕਰ ਰੱਖਿਆ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਤੋਂ ਛੁਟਕਾਰਾ ਨਸੀਬ ਹੋਣਾ ਕਠਿਨ ਸਮੱਸਿਆ ਬਣੀ ਪਈ ਹੈ । ਕਾਸ਼ ! ਸਾਨੂੰ ਐਨੀ ਅਕਲ ਤੇ ਸ਼ਕਤੀ ਮਿਲ ਜਾਏ ਕਿ ਅਸੀਂ ਇਸ ਉਲਝਣ ਨੂੰ ਸੁਲਝਾ ਸਕੀਏ ।

www.PYAREJEEO.org

ਦੂਸਰੀ ਐਡੀਸ਼ਨ ਸਬੰਧੀ

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਅੰਤਲੀ ਰਾਗ-ਮਾਲਾ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਐਡੀਸ਼ਨ ਕੁੱਝ ਦਿਨ ਵਿੱਚ ਹੀ ਖਤਮ ਹੋ ਗਈ ਸੀ । ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਦੂਜੀ ਐਡੀਸ਼ਨ ਛਾਪਣ ਦੀ ਖੁਸ਼ੀ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰ ਰਹੇ ਹਾਂ । ਕਿਤਾਬਚੇ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਅਨੇਕਾਂ ਹੀ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਤੇ ਸੂਝਵਾਨਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ ਰਾਹੀਂ ਸਾਨੂੰ ਨਿਵਾਜਿਆ ਹੈ, ਜਿਸ ਲਈ ਸਮੁੱਚੇ ਤੌਰ ਤੇ ਸੱਭ ਦਾ ਧੰਨਵਾਦ। ਜਿਨਾਂ ਸੱਜਣਾਂ ਨੂੰ ਮੰਗ ਕਰਨ ਤੇ ਵੀ ਅਸੀਂ ਇਹ ਕਿਤਾਬਚਾ ਖਤਮ ਹੋ ਜਾਣ ਕਾਰਨ, ਨਹੀਂ ਦੇ ਸਕੇ, ਉਨਾਂ ਪਾਸੋਂ ਖਿਮਾਂ ਮੰਗਦੇ ਹਾਂ । ਇਸ ਵਾਰ ਵੱਡੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿੱਚ ਛਪਵਾ ਰਹੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਕਿ ਕਿਸੇ ਸੱਜਣ ਨੂੰ ਨਿਰਾਸ਼ ਨਾ ਹੋਣਾ ਪਏ ।

ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਜਾਣ ਕੇ ਬੇਹੱਦ ਖੁਸ਼ੀ ਹੋਈ ਹੈ, ਕਿ ਹੁਣ ਗੁਰ-ਸੰਗਤਾਂ, ਸੁਣੀਆਂ-ਸੁਣਾਈਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ, ਦੀ ਬਜਾਏ ਦਲੀਲ ਭਰਪੂਰ ਉਸਾਰੂ ਖੋਜ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਮਹੱਤਤਾ ਦਿੰਦੀਆਂ ਹਨ, ਅਤੇ ਭਵਿੱਖ ਵਿੱਚ ਇਹ ਸੋਚ ਸਿਖ ਧਰਮ ਦੇ ਨਿਰੋਲ ਪ੍ਰਚਾਰ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਸਹਾਈ ਹੋਵੇਗੀ, ਇਹ ਮੈਨੂੰ ਪੂਰਨ ਆਸ ਹੈ ।

ਸ਼ੁੱਭ ਇਛਾਵਾਂ ਸਹਿਤ
ਗੁਰੂ ਪੰਥ ਦਾ ਦਾਸ :
ਅਵਤਾਰ ਸਿੰਘ

21st Jan. 1991

PRINTED BY: GURMAT PRINTING PRESS
Unit 3E, Khalsa Industrial Estate, Grove Lane, Smethwick, West Midlands. Tel. 021-565 0212

www.PYAREJEEO.org